

ZLOČIN I KAZNA KAO FILOZOFSKI ROMAN — U SVETLU VELIKOG INKVIZITORA

Esej

Sofija Stanojlović

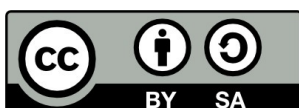
IT odeljenje Požarevačke gimnazije
stanojlovicsofija06@gmail.com

Jedno od najvećih pitanja čovečanstva jeste: ko određuje moralne norme? Da li je moguće živeti mimo njih, i ako jeste – može li čovek takav život preživeti bez posledica, bez osude i bez unutrašnje raspadanja? Zločin i kazna Fjodora Dostojevskog upravo nas suočava s tim pitanjima. Ovaj roman nije samo psihološka drama, već duboko filozofsko delo koje nas tera da razmislimo o odnosu čoveka prema sebi, drugima, Bogu i sopstvenoj savesti.

Na početku romana, Raskoljnikov susreće Marmeladova – očajnog alkoholičara koji govori o propasti svoje porodice i ćerke Sonje. Marmeladov je čovek koji zahteva sažaljenje, ali ne čini ništa da promeni svoj život. Njegovo moralno posrnuće vodi ne samo njegovu propast, već i propast njegove porodice. Pitanje se postavlja: može li čovek biti bedan, a ipak dostojanstven? Gubitak dostojanstva vodi ka gubitku ličnosti – čovek postaje crv, biće bez kičme, koje ruši i sebe i druge.

Sama simbolika imena „Raskoljnikov“ upućuje na raskol, unutrašnji sukob. On ubija Aljonu Ivanovnu, ubeđen da time čini „manje zlo“ zarad višeg cilja. Međutim, jedno ubistvo vodi drugom – i ubistvom nevine Lizavete, on razara sopstvenu ideju o moralnosti. Raskoljnikov ne može da podnese teret sopstvenog zločina jer duboko u sebi zna da je pogrešio. Iako tvrdi: „Ako Boga nema, sve je dozvoljeno“, njegova savest ga iznutra razdire. Time Dostojevski postavlja pitanje: da li čovek može sam sebi dati slobodu mimo moralnih zakona – i ostati čitav?

U Velikom inkvizitoru, umetnutom odlomku iz Braće Karamazovih, Dostojevski dodatno razrađuje ovu temu. Inkvizitor se obraća Hristu i optužuje Ga što je ljudima dao slobodu. Po njemu, čovek se boji slobode – ona je za njega pretežak teret. Ljudi žele sigurnost, a ne slobodu; žele hleb, a ne istinu. Crkva, tvrdi

inkvizitor, zato uzima slobodu i zamenjuje je autoritetom. Čovek postaje srećan tek kad mu se oduzme sposobnost izbora – kad prestane da bude odgovoran. Sloboda, dakle, nije za sve – već samo za odabrane.

I Raskoljnikov, kao i inkvizitor, veruje u ideju izuzetnog čoveka – natčoveka koji ima pravo da pogazi moralne zakone za viši cilj. Ali za razliku od inkvizitora, koji nema grižu savesti, Raskoljnikov se raspada iznutra. Njegov čin nije praćen hladnoćom, već kajanjem i strahom. On pokušava da opravda sebe racionalno, ali ga emocije i savest nadjačavaju. To je ključna razlika između ideje inkvizitora i tragedije Raskoljnikova – jedan ubija sistematski i bez griže, drugi ne može da izdrži teret slobode koju je sebi dao.

Ipak, u Raskoljnikovu i dalje postoji klica dobrote. Daje poslednji novac Katarini Ivanovnoj, brani nepoznatu devojku na ulici, donira za sahranu Marmeladova. Njegova moralna slika nije jednostavna – on nije zli čovek, već čovek u raskolu, čovek koji je izgubio kompas u pokušaju da pronađe viši smisao.

Iskušenja su, kako Dostojevski sugeriše, deo rasta. Bez patnje nema preobražaja – čovek pod teretom stradanja postaje dijamant. Raskoljnikov se ne može izbaviti racionalno, već jedino kroz ljubav i žrtvu.

Tu dolazimo do Sonje. Ona je potpuna suprotnost Raskoljnikovu: živi u bedi, ali ne gubi dostojanstvo. Bavi se prostitucijom – ne iz pohlepe, već iz ljubavi, kako bi pomogla svojoj porodici. Ona ne moralizuje, ne osuđuje, već saoseća. Njena vera i ljubav su ono što konačno spasava Raskoljnikova. Samo ljubav može promeniti čoveka.

Na kraju, roman postavlja jedno od najvažnijih filozofskih pitanja: Da li čovek može graditi svoju sreću na nesreći drugoga? Raskoljnikov pokušava – i ne uspeva. Njegova tragedija nije u tome što je ubio, već što je mislio da ima pravo da ubije. Da je „odabrani“.

Povezujući Zločin i kaznu s idejom Velikog inkvizitora, Dostojevski nas suočava s većitim pitanjem slobode i odgovornosti. Sloboda bez savesti vodi u zločin, ali ni pokornost bez ljubavi ne donosi spasenje. Prava sloboda postoji samo onda kada se temelji na ljubavi, saosećanju i odgovornosti – što upravo oličava lik Sonje Marmeladov.

Sloboda, škola i stvarnost – može li Samerhil zaživeti u Srbiji?

Samerhil (Summerhill School) je škola osnovana 1921. godine u Engleskoj, poznata kao najradikalniji primer demokratskog obrazovanja u svetu. U njoj učenici nisu obavezni da pohađaju časove, imaju jednako pravo glasa kao i nastavnici u odlučivanju o pravilima škole, a samostalnost, sloboda i emocionalni razvoj stavljaju se ispred ocena i akademskih ciljeva. Osnivač škole, škotski pedagog Aleksandar Saterlend Nil, verovao je da je zadatak obrazovanja da pomogne detetu da postane srećno i slobodno biće, a ne da ga ukalupi u norme društva.

Kada je Aleksandar Saterlend Nil osnovao školu Samerhil 1921. godine, svet obrazovanja je još uvek bio strogo hijerarhijski, autoritativan i ukalupljen. U tom kontekstu, ideja škole zasnovane na dečjoj slobodi – u kojoj niko nije primoran da prisustvuje časovima i gde i petogodišnjak ima jednak glas kao direktor – delovala je gotovo revolucionarno, pa i anarhistički. Iako je Samerhil bio predmet divljenja i kritike decenijama, pitanje ostaje: gde su danas ta „slobodna deca Samerhila“ i da li bi ovakav model mogao da funkcioniše u realnom sistemu obrazovanja, recimo u Srbiji?

Danas, Samerhil i dalje postoji i vodi ga Nilova ćerka Zoi. Škola funkcioniše po istim principima kao i ranije – sloboda, samouprava, neobavezni časovi i ravnopravnost svih učesnika. No, kada pogledamo profile bivših učenika, ne nailazimo na poznata imena iz sveta nauke, umetnosti ili tehnologije. Ima tu profesora, umetnika, glumaca – ali niko od njih nije globalno prepoznatljiv. Postavlja se pitanje: ako je ovaj sistem bio toliko revolucionaran i efikasan, zašto nije iznedrio nobelovce, ili makar javno istaknute lidere nove misli?

Jedan od mogućih odgovora krije se u samoj filozofiji škole: cilj nije bio stvoriti izuzetne naučnike, već srećne ljude. Po Nilu, srećan čistač ulica vredniji je od neurotičnog akademika. No, u svetu koji se meri rezultatima i priznanjima, ova filozofija teško nalazi razumevanje. I to je možda razlog zašto ideja Samerhila, uprkos popularnosti knjige „Slobodna deca Samerhila“, nikada nije postala dominantni obrazovni model.

U Srbiji bi pokušaj implementacije takvog sistema bio gotovo utopijski, ali ne i nemoguć. Zamisao škole u kojoj deca samostalno odlučuju hoće li učiti ili ne, gde profesori nisu autoriteti već resursi, može se uporediti sa plenar-

nim sistemima koje su razvili studenti tokom nedavnih blokada. U trenucima kada su univerziteti i srednje škole u blokadi, studenti i srednjoškolci se sami organizuju, donose odluke na plenumima, prave rasporede, biraju teme i predavače. Taj model direktne demokratije pokazao je da mladi imaju sposobnost za kolektivnu organizaciju i odgovornost – elemente koji čine srž Samerhila.

Takođe, nije beznačajno pomenuti slične pedagoške eksperimente, kao što je poznati psihološki eksperiment u kom su grupe devojčica i dečaka bile stavljene u kuće u kojima su živele bez nadzora odraslih tokom određenog perioda. Cilj je bio da se posmatra kako se organizuju, stvaraju pravila, i razvijaju socijalne strukture. Rezultati su pokazali da deca, bez obzira na uzrast, imaju urođenu sposobnost za organizaciju, pregovaranje i stvaranje zajednica. Upravo to je bio temelj i Samerhila – vera u to da je dete sposobno da samostalno odlučuje i raste.

Pitanje koje se nameće jeste: kako se deca nakon takvog iskustva vraćaju u „normalan“ obrazovni sistem ili društvo? Da li uspevaju da se prilagode zahtevima tržišta rada, akademskim strukturama, autoritetima? Ili ostaju trajno van glavnog toka? Očigledno je da bivši učenici Samerhila pronalaze svoje puteve – ali ti putevi nisu nužno oni koje društvo najviše vrednuje. U tom smislu, Samerhil možda ne pravi elite, ali oblikuje pojedince koji poznaju sebe i znaju šta žele – i to nije zanemarljiva vrednost.

Zanimljivo je napraviti paralelu i sa Montesori pedagogijom, koju je razvila Marija Montesori u Italiji, a zatim

u Indiji. Iako manje radikalna, Montesori metoda takođe favorizuje dečju autonomiju, rad u malim grupama, rad rukama, uključivanje u kućne poslove kao što su kuvanje, ljuštenje krompira, briga o biljkama. Oba sistema, i Samerhil i Montesori, prepoznaju značaj slobode i prakse – za razliku od suvog memorisanja činjenica i autoritativne nastave.

Danas, u doba veštačke inteligencije, ideja da učenik uči samostalno pomoću interneta i AI modela nije više fikcija. Postoje platforme koje omogućavaju učenje bez profesora, uz podršku virtuelnih mentora. U nekim državama to je već deo obrazovnog sistema. I Samerhil, i Montesori, i savremene AI platforme šalju istu poruku: dete može učiti samostalno, ako mu pružimo prave alate, poverenje i podršku.

U tom svetlu, Srbija se suočava s važnim izazovom. Dok se deca bore za funkcionalno grejanje, štrajkovi parališu obrazovanje, a nastavni kadar stari i obeshabren, pitanje nije više da li je Samerhil moguć – već da li imamo hrabrosti da probamo nešto drugačije. Da li bismo imali snage da makar delimično primenimo principe demokratske škole, samoupravljanja, poštovanja detetove slobode i unutrašnje motivacije?

Možda ne možemo odmah napraviti Samerhil u Srbiji, ali možemo stvoriti učionice u kojima deca odlučuju, uče kroz rad, postavljaju pitanja, organizuju se i misle kritički. I to bi već bio ogroman korak napred.